

ICOANA IN CONTEXTUL SĂRBĂTORII SFINTELOR PAȘTI

Iuliana Popescu

“Cea mai mare, mai însemnată, mai sfântă și mai îmbucurătoare sărbătoare de peste an, după spusa românilor de pretutindeni, e sărbătoarea Paștilor, Paștile sau Învierea Domnului, întâi, pentru că în această zi “Hristos a înviat din morți, cu moartea pre moarte călcând, și celor din morminte viață dăruindu-le”, iară “pre cei vii răscumpărându-i cu Dumnezeu; și al doilea pentru că ea cade totdeauna la începutul primăverii, anotimpul cel mai frumos și mai plăcut, când toate în natură învie.” ¹⁾

Paștele aduce credincioșilor înnoirea întregii firi. De aceea, alături de pregătirile ce vizează curățenia și înfrumusețarea spațiului în care locuiesc, înnoirea veșmintelor lor, credincioșii au în vedere și pe acelea ce privesc purificarea morală, așa încât ei să întâmpine cu demnitate și bucurie Învierea Domnului. Aceasta necesită o concentrare mai intensă asupra vieții spirituale, posibilă numai prin practicarea unui îndelung exercițiu de asceză, concentrat în perioada cunoscută sub numele de Postul Paștilor, Păresimile sau Patruzecimea, iar în popor de Sfintele Paști și durează până în Sâmbăta Mare. El impune credincioșilor, mai mult ca oricând, mai multă cumpătare în vorbe și fapte, un anumit mod de a se hrăni, săvârșirea unor acte de milostenie, împăcarea cu persoanele cu care sunt certați, iertarea celor ce le-au pricinuit supărări, mai pe scurt trăirea în curățenie trupească și sufletească spre a fi plăcuți Domnului.

Pe lângă preocupările amintite, în Postul Mare, creștinii au acordat dintotdeauna o atenție specială evocării și cinstirii momentelor ce amintesc Viața, Patimile și Învierea Domnului nostru Iisus Hristos. Citind Sfânta Scriptură și alte cărți de învățătură religioasă - singuri, în liniștea casei lor, ori ascultând cuvântul părinților bisericești, în Casa Domnului, în dorința lor de a vedea cu ochii sufletului măreția divină, credincioșii au nevoie de o percepere a acesteia mai întâi cu ochii și cu mintea ființei lor pământești. În acest scop, religia creștină folosește pe lângă cuvântul scris în cărțile sfinte, ori rostit de părinții bisericești, încă un element - *icoana* (în limba greacă *eikon* = “image”, “portret”). Despre acest obiect de cult aflăm că este “image sacră, bidimensională, reprezentând pe Iisus, Maica Domnului sau un sfânt, cu puțință de zugrăvit datorită trupului pe care l-au avut, cărora li se aduce închinare sau cinstire după principiul: cinstea dată icoanei trece la cel zugrăvit pe icoană. Icoana nu aparține artei sacre, ci culturii Bisericii, împreună cu Sfânta Scriptură și Sfintele Taine. Ea nu este un ornament, un tablou sau o reprezentare figurativă, ci comunicarea vizuală a realității invizibile divine, manifestată în timp și spațiu.” ²⁾

Bidimensionalitatea icoanelor a fost hotărâtă în cadrul celui de-al VII-lea Sinod ecumenic de la Niceea (septembrie-octombrie 787).

În aceeași lucrare menționată mai sus se arată că în istoria Bisericii, mai ales în domeniul instruirii religioase icoanele au avut un rol decisiv. Icoana are multiple funcții: didactică-iconografia fiind considerată catehismul celor învățați ca și al celor

neînvățați; contemplativă - deoarece ea atrage spiritul spre o lume transfigurată; funcție de mijlocire - ea împărtășește puterea nevăzută a sfințeniei celui pictat; de aceea credincioșii se închină în fața icoanelor și le sărută cu mare pietate.”³⁾

În contextul sărbătorii Sfințelor Paști icoanele au un loc bine stabilit, ele exprimând o tematică iconografică foarte complexă, care constituie un capitol însemnat al ciclului hristologic - Patimile: suferința, răstignirea și moartea, considerate totdeauna alături de Înviere și Naștere, evenimente capitale ale vieții lui Iisus Hristos și Evangheliei.

Potrivit Sfintei Scripturi Iisus Hristos vestește ucenicilor sosirea Patimilor Lui Iisus în patru momente diferite.

Din *Dicționarul enciclopedic pe personaje biblice*, aflăm că “Patimile lui Iisus au loc, după *Noul Testament*, în perioada sărbătoririi iudaice de Paște.”⁴⁾

În iconografia picturii religioase, Patimile sunt reprezentate prin următoarele momente: *Floriile (Intrarea în Ierusalim)*; *Spălarea picioarelor*, *Rugăciunea de pe Muntele Măslinilor (în grădina Ghetsimani)*, *Trădarea lui Iuda*, *Lepădarea lui Petru*, “*Ecce homo*” (“*Iată, omul!*”), *Isus pe drumul Golgotei*, *Răstignirea*, *Iisus pe cruce*, *Coborârea de pe cruce*, *Punerea în mormânt*, *Plângerea Domnului*.

Schimbarea la față, moment prezent în iconografia creștină, când Iisus se arată ucenicilor săi Petru, Iacov și Ioan într-o lumină nepământenească, divină, numită lumină taborică (de la muntele Tabor, unde are loc evenimentul), este considerată o anticipare a Patimilor și a Învierii lui Iisus Hristos.

Patimile Mântuitorului sunt încununate cu momentul hotărâtor pentru istoria omenirii - Învierea Domnului.

Temele amintite sunt ilustrate deopotrivă în programul iconografic al frescelor din interiorul lăcașurilor de cult, pe sfântul antimis, pe sfântul aer, pe sfântul epitaf, pe iconostas, în icoanele pe lemn și sticlă, în xilogravuri (matrițe) și xilografii (stampe), în cărțile de învățătură religioasă. În cele ce urmează ne vom referi numai la trei dintre acestea: *Iisus pe cruce*, *Coborârea de pe cruce*, *Punerea în mormânt*, *Plângerea Domnului*; ne-am propus să ne limităm numai la ele, din motivul că o tratare a tuturor temelor ar depăși cadrul prezentei lucrări. Ne-am propus să ilustrăm tematica iconografiei menționate, în mare parte prin reproduceri după icoanele pe sticlă din Transilvania; alegerea este motivată de faptul că iconografia acestui tip de icoane cuprinde atât elemente de origine apuseană cât și elemente de origine bizantină (răsăriteană), la care se adaugă, de multe ori, cele specific românești, grație imaginației iconarilor români, care au preluat această tehnică artistică în mod creator.

Ca principală sursă de informație, am folosit lucrarea **I. D. Ștefănescu**, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*⁵⁾. Date de un real folos ne furnizează și autorul Ion Bria, prin lucrarea sa *Iisus Hristos*⁶⁾.

Iisus pe cruce

Temă importantă, aceasta este prezentă atât în monumente de cult, cât și în icoane și xilografii, în ilustrația cărților bisericești. În bisericile ortodoxe încununează iconostasul. Izvoarele de inspirație sunt numeroase: Evangheliile canonice, Sinopticele

(Luca, Matei, Marcu) și Ioan. În aceste scrieri sunt descrise pe larg împărțirea hainelor lui Iisus, reflexiile și cuvintele rele ale trecătorilor care-l priveau răstignit, batjocura arhiereilor, cărturarilor, fariseilor. Evangheliștii subliniază că tot timpul Patimilor Sale, Iisus a fost conștient de sensul și valoarea celor întâmplate și că a arătat o deplină dragoste chiar față de cei ce-l torturau, rugându-se pentru ei: "Părinte, iartă-le lor, că nu știu ce fac" (Luca 23, 34). Această rugăciune de iertare în agonia morții reprezintă un semn al iubirii Sale totale față de oameni.

Ioan prezintă un element nou – când Iisus i-a văzut pe mama sa și pe ucenicul pe care-l iubea (Ioan). El i-a zis mamei Sale: "Femeie, iată fiul tău"; apoi i-a zis ucenicului: "Iată mama ta". Apoi a băut din oțetul întins într-un vârf de isop de un soldat și a rostit ultimul cuvânt: "Săvârșitu-sa".

Ioan Gură de Aur consideră moartea pe cruce drept o dovadă a întrupării divine. Iisus răstignit se supune tuturor chinurilor și umilințelor fără a fi tulburat de acestea. Groaza care l-a cuprins înainte de a fi răstignit se explică prin slăbiciunea firii omenești.

Romanos-marele poet și muzicant din vremea lui Justinian, descrie pe Hristos discutând cu mama Sa, căreia îi spune cuvinte de încurajare și îi explică faptul că prin moartea Sa îl mântuie pe Adam. Maica Domnului este foarte îndurerată de pierderea Fiului Său.

Potrivit textelor lui Ioan Gură de Aur și al Evagheliei lui Ioan, pictorii au înfățișat în primele secole pe Hristos în mantia lungă siriană, cu mâinile și picioarele ținute pe cruce. În același fel este pictat Iisus pe cruce în monumentele Romei din sec.VI, VIII, IX.

Bizanțul s-a ferit de realismul oriental. În sec.XII și XIII trupul lui Hristos apare ușor arcuit spre stânga compoziției. Lipsit de viață, tinde să se prăbușească din cauza propriei greutate. Așa apare în Serbia și la Athos. De o parte și de alta a Mântuitorului apar Ioan și Maica Domnului. Ioan este îndurerat - se ascunde, își acoperă fața cu mâinile, sau își înalță privirea către Hristos. Din cauza suferinței pricinuite de moartea Fiului Său, Maica Domnului leșină. Una sau două femei o sprijină, ținând-o de mâini. La început mișcarea este discretă, mai târziu apare chiar exagerată. Acest tip de reprezentare se întâlnește în Italia și în lumea balcanică, spre sfârșitul Evului Mediu.

Pictorii din Bizanț s-au inspirat în această compoziție din Evangheliile canonice. Crucea este așezată în centru, pe ea Hristos răstignit, iar de o parte și de alta – Maria și Ioan. În spatele Fecioarei Maria sunt așezate "sfintele femei", iar în spatele lui Ioan stau: ofițerul comandant al trupei de execuție, soldați și evrei.

Începând din secolul IX nu se mai pictează cei doi tâlhari, considerându-se că prezența lor ar scădea efectul puternic al motivului central.

Compoziția orientală păstrează aceste elemente dar adaugă și altele noi - la partea superioară a compoziției apar îngeri numeroși în zbor și două figuri alegorice - personificări ale sinagogii și bisericii, ale Vechiului și Noului Testament.

Există numeroase interpretări ale elementelor compoziționale:

- crucea – era făcută din patru feluri de lemn: cedru, chiparos, palmier și măslin; viața însăși nu este decât umbra crucii lui Hristos, dincolo de această umbră dominând moartea;

- o femeie, alături un bărbat (ucenic al lui Hristos) înalță lângă cruce o cupă în care picură sângele din rana pe care i-a făcut-o lui Iisus un lăncier, străpungându-i coasta cu o lance. Vasul este cupa din care au băut Iisus Hristos și apostolii la Cina cea de taină.

Erminia de la Athos concentrează în puține rânduri toate episoadele referitoare la Răstignire. La baza crucii, în gura unei peșteri, se află craniul lui Adam și două oase, peste care curge sângele izvorât din rănilor trupului Domnului nostru Iisus Hristos, spălând astfel omenirea de păcat.

Coborârea de pe cruce. Punerea în mormânt.

Evangeliiile canonice prezintă amănunțit această temă iconografică; din Evanghelia după Matei aflăm că după ce Iisus Hristos a fost răstignit, când s-a înserat, a venit un ucenic al Său - Iosif din Arimateea - care a mers la Pilat pentru a-i cere trupul lui Iisus. Pilat a poruncit să i se dea trupul, iar Iosif l-a luat și l-a învelit cu un giulgiu curat și l-a pus apoi în mormântul său cel nou săpat în stâncă; apoi a prăvălit o piatră mare pe ușa mormântului și a plecat.

Izvorul acestei ilustrații este evanghelia apocrifă a lui Nicodim, în care este descrisă în chip dramatic și durerea Maicii Domnului. Alte scrieri medievale descriu amănunțit punerea în mormânt. *Erminia de la Athos* descrie în câteva rânduri demersul lui Iosif la Pilat și scena coborârii lui Iisus de pe cruce.

Coborârea de pe cruce - temă principală, este figurată cu deosebită atenție, pictorii respectând izvoarele scrise. Scena cuprinde mai multe momente: Iosif primește aprobarea lui Pilat de a lua trupul, după care îl coboară pe Iisus de pe cruce; la baza crucii se află Fecioara Maria care-l ajută, curpinzând cu brațele pe Fiul Său și sărutându-i mâinile. Alte variante prezintă două scări așezate pe cele două părți ale crucii. Iisus este coborât de pe cruce de către Iosif ajutat de Nicodim și de Ioan Evangelistul. Iosif îl sprijină pe Iisus ținându-i în brațe trupul. (Această variantă este prezentă în Orient, în picturile din sec. X).

În pictura bizantină Iisus Hristos este prins de cruce cu mâna stângă, pe care i-o desprinde Nicodim. Iosif primește în brațe trupul, ținându-l de mijloc.

Începând din secolul IX, pictorii ilustrează textul lui Gheorghe din Nicomidia printr-o compoziție în care Maica Domnului sărută mâna dreaptă a Fiului Său, desfăcută de pe cruce, Iosif scoate cuiul cu care a fost ținută mâna stângă și ia în brațe trupul Mântuitorului. Ioan Evangelistul este îndurerat. De cruce este sprijinită o scară (sau un scăunel) pe care stau cele două personaje care îl coboară pe Iisus Hristos de pe cruce.

Plângerea Domnului

Tema este inspirată din Evanghelia lui Luca. În Biserica Răsăritului, în Vinerea Mare, seara, se cântă Prohodul iar credincioșii țin lumânări aprinse în mâini. Maica

Domnului îl plânge pe Fiul Ei mort, coborât de pe cruce și pregătit pentru înmormântare. Această temă iconografică este ilustrată nu numai în picturile murale, în icoane, gravuri, dar și în broderii, sculpturi și alte reprezentări artistice.

În pictura apuseană Iisus Hristos este reprezentat așezat pe pământ, înconjurat de Maica Domnului și "femeile sfinte" care-l plâng (sec.XII, XIII).

În Bizanț și în Orient există o tradiție care se referă la lespede de roșie, adusă de la Efes și păstrată la Constantinopol în biserica Pantocratorului. Pe această lespede de marmură se spune că a fost așezat și îmbălsămat trupul lui Iisus, după ce a fost coborât de pe cruce.

În cea mai mare parte din picturi, elemente din tema *Punerii în mormânt* sunt asociate temei *Plângerii*.

Erminia de la Athos descrie plângerea, arătând că trupul gol al lui Hristos este așezat pe un giulgiu, care a fost întins pe o lespede mare de piatră. Maica Domnului este aplecată asupra lui și-i sărută chipul. Iosif îi sărută picioarele, iar Ioan Evanghelistul mâna dreaptă. În spatele lui Iosif, Nicodim sprijinit de scară, îl privește pe Iisus. Lângă Fecioara Maria, plânge cu brațele ridicate Maria Magdalena, iar celelalte minorite îl plâng și ele. În fundal se află crucea cu tăblița pe care scrie INRI, iar la picioarele Mântuitorului - instrumentele cu care a fost chinuit: coșul în care se află ciulele, cleștele și ciocanul, un vas în formă de sticlă.

Tema Plângerii este prezentă și în epitafele din Moldova - sec.XV și XVI (la Putna și Moldovița), în pictura murală din sec.XVII și în epitafele domnitorului Constantin Cantacuzino din Țara Românească. În acestea, scena *Coborârii de pe cruce* și aceea a *Plângerii* sunt alăturate.

Atât *Răstignirea*, *Coborârea de pe cruce*, *Punerea în mormânt*, cât și *Plângerea Domnului* constituie teme pe care le putem întâlni și pe sfântul aer, pe sfântul epitaf, pe sfântul antimis.

Deși din punct de vedere al reprezentării iconografice ne aflăm în fața unei alte teme, încadrată în ciclul mariologic, se cuvine ca ori de câte ori evocăm și cinstim jertfirea Domnului nostru Iisus Hristos spre mântuirea omenirii de păcat, să avem în minte și icoana Maicii Sale, Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu. Fecioara Maria mijlocește pentru binele nostru la Fiul Său și la Dumnezeu-Tatăl, pentru ca împreună cu Duhul Sfânt să își îndrepte spre noi chipul blând și iertător.

Iconografia picturii religioase ne oferă cea mai impresionantă imagine a durerii mamei care și-a pierdut fiul, intitulată *Maica Domnului îndurerată*, sau *Maica Domnului jalnică* - în pictura pe sticlă. Tema prezentă în icoanele pe lemn și pe sticlă cuprinde în primul plan pe Maica Domnului cu mâinile împreunate în chip de rugăciune plângându-și Fiul, ce apare răstignit pe cruce, în plan secund. În icoanele pe sticlă din Transilvania tema este mai complexă. Deseori, în plan superior, dintr-un nimb de nori, apare Tatăl Cereșc binecuvântând, iar alături, într-o undă luminoasă - Duhul Sfânt în chip de porumbel în zbor, purtând în cioc raze din lumina divină, pe care le trimite spre chipul Fecioarei Maria. În unele icoane apar și îngeri îndurerați, în nimburi de nori - de o parte și de alta a chipului Maicii Domnului, precum și în preajma crucii

pe care este răstignit Hristos. Uneori, pe fondul icoanei apar lujere cu flori, în semn că natura este alături de Maica Domnului îndurerată pentru Patimile Fiului Său.

În cele ce urmează ne vom referi la câteva obiceiuri de Paști, pe care le întâlnim la români, în legătură cu sfântul epitaf. Deoarece aerul și epitaful se confundă adesea, deși ele sunt două piese diferite, considerăm că este important să cunoaștem mai întâi aceste vâluri liturgice.

În lucrarea *Dicționar de artă, Forme, tehnici, stiluri*, ⁷⁾ termenii sunt explicați astfel:

“*Aer* - Vâl liturgic brodat, folosit pentru acoperirea ansamblului de vase sacre: disc cu steluță, potir. Este decorat cu scena Plângerii sau cu imaginea lui Iisus în mormânt (semnificând simbolic piatra cu care a fost închis mormântul lui Iisus), teme iconografice care permit confundarea sa cu epitaful, piesă de care se deosebește ca funcție și ca dimensiuni (fr. voil eucharistique, it. velo del calice, germ. Kelchdecke, eng. chalice veil). T.S.”

“*Epitaf* - (gr.)1. Broderie liturgică ortodoxă, de mari dimensiuni, înrudită din punct de vedere iconografic și simbolic cu aerul. Pe ea este figurată scena Plângerii lui Hristos: acesta, mort, este întins pe o lespede roșie, fiind vegheat de îngeri cu ripide, iar cel mai adesea și de Maria, Ioan Botezătorul și Maria Magdalena (e. de la Mănăstirea Cozia, 1394; e. de la Dobrovăț, 1504). Se folosește la ceremoniile din vinerea și sâmbăta Patimilor (fr. epitaphios, it. epitaffio, germ. Beweinungstuch Grabdecke, engl. shroud)/T.S.”

Din lucrarea lui Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, ⁸⁾ aflăm următoarele:

“Sub cuvântul aer, despre care este vorba în capitolul acesta, se înțelege o pânză pe care se află zugrăvită înmormântarea Domnului nostru Iisus Hristos.

Icoana aceasta de regulă este întinsă pe cadre de lemn și stă în decursul anului, în cele mai multe biserici, aninată pe peretele de lângă proscomidier, în sfântul altar. În Vinerea patimilor însă preoții iau sfântul aer de pe locul unde a stat până în această zi, înconjurând sfânta masă cu dânsul, îl scot din altar afară, îl pun pe un postament sau pedestal în despărțitura bărbătească, respective în mijlocul bisericii, și acolo îl lasă apoi până în ziua de Înviere, adică până în ziua de Paști. În ziua de Înviere, des-dimineață, preoții îl ridică din acest loc și, vârandu-l prin ușile împărătești iarăși în altar, îl așează pe sfânta masă, unde rămâne apoi până miercuri înainte de Înălțarea Domnului la cer. În intervalul acela, cât stă aerul în mijlocul bisericii, partea cea mai mare de creștini merge la biserică anume ca să-l sărute și ca să se petreacă pe sub dânsul, crezând că toți cei ce se petrec de trei ori după oltă pe sub dânsul, nu-i doare capul și mijlocul sau șelele în decursul anului; iar dacă își șterg ochii cu marginile sale, cred că vor fi scutiți și de durere de ochi.”

Trecerea pe sub epitaf mai este cunoscută și sub denumirea de trecerea pe sub masă. Epitaful este considerat mormântul lui Iisus Hristos. Se crede că cel ce trece pe sub el trebuie să aibă grijă să treacă după o persoană sănătoasă, pentru că numai astfel va fi și el sănătos; dacă va trece după un bolnav, va lua boala aceluia, iar acela se va însănătoși. Persoanele care trec “pe sub Domnul Hristos, adică pe sub aer” obișnuiesc să ia din florile de primăvară, pe care femeile le duc la biserică în vinerea Paștilor,

pentru a împodobi cu ele epitaful. Duse acasă, acestea se usucă și se păstrează cu grijă, pentru ca la nevoie să se afume cu ele copiii care se îmbolnăvesc. Alte flori, care au fost aduse cu rădăcini, sunt puse în ghivece și păstrate, pentru că ele "sunt bune de leacuri." Lumânările sau ceara de la lumânările puse de femei să ardă pe crucile mormintelor în seara vinerei Paștilor, când se ocolește biserica cu epitaful, sunt furate de către femeile tinere sau fetele mari, pentru că ele cred că pot folosi această ceară pentru a-și face vrăji de dragoste, "să se lipească de ele acela pe care îl iubesc cum se lipește ceara." Potrivit altei credințe dacă se pune această ceară în stupii cu albine, "se face ceară multă în anul acela". În multe locuri, există obiceiul ca în noaptea de vineri oamenii bătrâni să vegheze în biserică, "închipuind prin aceasta pe ostașii cari au străjuit la mormântul lui Hristos."

Din aceeași sursă mai aflăm că în vinerea și sâmbăta Paștilor după ce s-a scos epitaful, nu se mai trag clopotele până duminică dimineața în ziua de Înviere, ci doar se bate toaca. Oamenii cred că așa cum nu se trag clopotele după înmormântarea unui mort, "așa nu se trag ele nici după înmormântarea Domnului Iisus Hristos." De la această regulă fac excepție numai unele fete, care din dorința de a avea cânepă mai multă, "se suie în vinerea Paștilor în clopotniță și trag clopotele."

NOTE BIBLIOGRAFICE

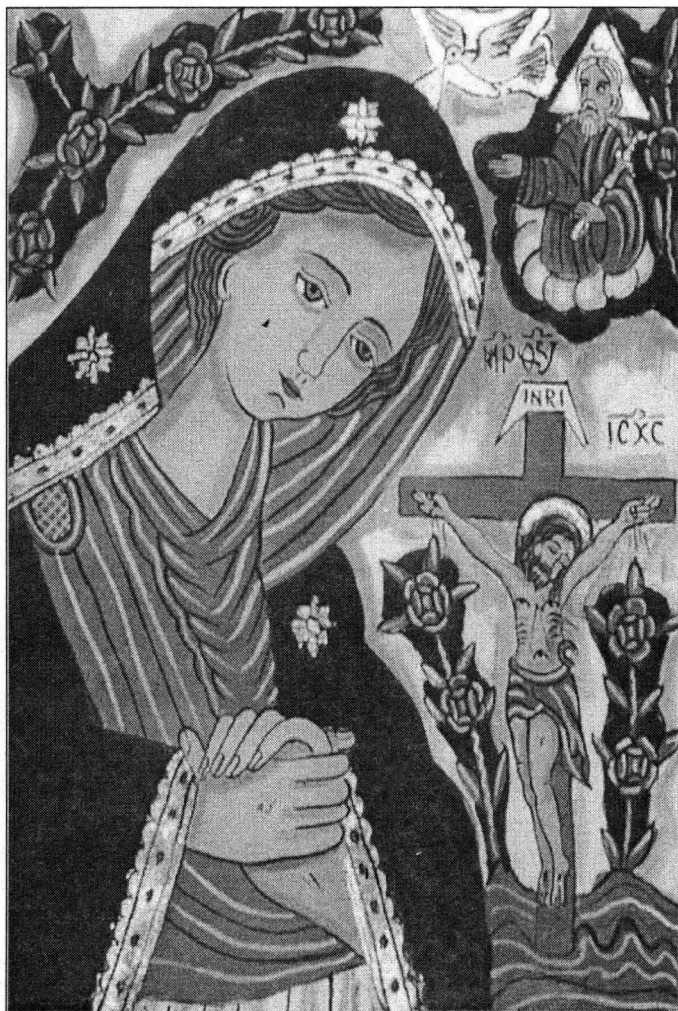
1. **Simion Florea Marian**, *Sărbătorile la români*, Ed. Fundației culturale române, 1994, vol.II, p.122
2. **Ion Bria**, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, Ed. Institutului biblic și de misiune a BOR, Buc., 1994, p.195
3. *Idem, ibidem*
4. x x x *Dicționar enciclopedic de personaje biblice*, Ed. Enciclopedică, Buc., 1996 p.196
5. **I.D. Ștefănescu**, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, Ed. Meridiane, Buc., 1973
6. **Ion Bria**, *Isus Hristos*, ed.Enciclopedică, Buc., m 1992
7. x x x *Dicționar de artă. Forme, tehnici, stiluri, A-M*, Ed. Meridiane, București, 1995, p.15, 169-170
8. **Simion Florea Marian**, *op. cit.* p.115-117.

Icons in the context of the Easter celebration

Synopsis

"Icons in the Context of the Easter Celebration" presents research, based on bibliographical material, of the principal themes in orthodox iconography that refer to the ordeals and the subsequent resurrection of Jesus Christ. After a presentation of the significance of Easter in folkloric

religious traditions, as well as the principal iconographic themes related to this event, the author analyzes the main subjects in "The Ordeals of Christ", an iconographic cycle found in folkloric as well as in religious traditions. This cycle includes: The Crucifixion of Jesus Christ; The Descent from the Cross of Jesus Christ and his Burial; Jesus Christ Wept; The Agony of the Virgin Mary. The author further analyses the iconographic significance of the tapestry traditionally used during the week of Orthodox Easter celebration (This tapestry is usually called "Epitaph" or "Air")

Nicolae Suciu, Sibiu, *Maica îndurerată* – icoană pe sticlă.